

²⁰ Команда. – С. 2.

²¹ Кулеба В.Ю. Вказ. праця. – С. 6.

²² Великие клубы Динамо Киев... – С. 9.

²³ Там само. – С. 9–10.

²⁴ Малаков Д. «22 июня, ровно в четыре часа...» (Дещо з історії Києва того дня) // Військово-історичний альманах. – 2006. – Ч.1 (12). – С. 71.

²⁵ Команда... – С. 4.

Олексій Гончаренко (Переяслав-Хмельницький)

Повсякденне життя українського населення крізь призму документів судочинства органів цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна» (1941–1944 рр.)

Питання, пов'язані з повсякденним життям українського населення, порівняно нещодавно стали предметом наукових досліджень. Не став виключенням і період нацистської окупації України. Радянська історіографія завжди розглядала цей непростий час вітчизняної історії через призму героїчного, нав'язуючи суспільству тезу про масовий героїзм «широких народних мас» та сумнівну «єдність народу і партії». Звісно, що був героїзм, була самопожертва в ім'я боротьби з ворогом, але ж існувала й колаборація, зрада та елементарне пристосуванство. Для розуміння усіх цих непростих явищ необхідно відмовитись від шаблонних поглядів та стереотипів, створених радянською історичною наукою, яка перебувала під неухильним і прискіпливим контролем ідеологічних відомств комуністичної партії.

Перш ніж розглядати будь-яку проблему зазначеного періоду, потрібно виходити з того, що в Україні та той час існувало суспільство окупаційного типу. Відповідна соціальна спільнота мала свої специфічні ознаки, як-то: 1) розірвані зв'язки між членами попередніх колективів і соціальних груп; 2) диспропорції у вікових та статевих групах; 3) масові соціальні міграції; 4) перебування у стані постійної екстремальної ситуації.

Одним із джерел, аналіз яких дозволяє зрозуміти сутнісні характеристики тогочасного повсякденного життя, є документи органів судочинства цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна», зокрема матеріали судів шліхтерів, які розглядали цивільні позови, та шефенів – судів з кримінальних справ. У даній публікації не розглядаються документи німецьких та особливих судів. Частково використовуються документи адміністративних органів влади, оскільки, за відсутності судів у окремих регіонах у певні проміжки часу саме вони виконували відповідні функції.

Створені німецької окупаційною адміністрацією суди шліхтерів розглядали позови місцевого населення з приводу питань сімейно-правового та цивільного характеру. У компетенції судів шефенів перебували справи щодо дрібних правопорушень, які мали ознаки злочинів.

Аналіз матеріалів цивільних та кримінальних справ, які розглядалися зазначеними судовими органами, засвідчує, що незважаючи на екстремальні умови життя, соціальні відносини серед місцевої людності не припинялися. Народжувалися та помирали люди, створювалися нові сім'ї, набувалися та навпаки – припинялись права щодо майна. Усе це вимагало нормативно-правового регулювання. Проте, представники окупаційної адміністрації, як військової, так і цивільної, – виявились неготовими до розв'язання цих проблем. Гітлерівське окупаційне законодавство відставало від завдань регулювання соціальних відносин місцевого населення. Доволі довгий час в Україні продовжували діяти радянські нормативно-правові акти, до яких могли вноситися нові зміни та доповнення. Так, в одному з перших розпоряджень Райхскомісара Е. Коха зазначалося, що в країні продовжує діяти радянське податкове право, з тією різницею, що до нього вводились окремі положення призначені виключно для єврейського населення. З часом з'явилися застереження щодо громадян Райху та фольксдойче, які отримували певні матеріальні переваги та пільги.

З особливою увагою службовці окупаційної адміністрації ставились до процедури укладення шлюбу. Але певний час фактичні сімейні відносини у площині офіційних змін цивільного стану представників цивільного населення складалися поза втручанням державно-

політичних інститутів, і лише з часом розпочалась їх фіксація, а невдовзі і безпосереднє правове регулювання. Восени 1941 р. місцеве населення зобов'язувалося зареєструвати фактично здійснені, але офіційно не оформлені акти громадянського стану¹. Разом з тим, було заборонено вступати в шлюбні відносини особам, які мали статус військовополонених. Також суворо заборонялось укладати шлюби з євреями, громадянами Райху та етнічними німцями. Службовців, які усе ж реєстрували ці шлюби, чекало суворе покарання. Ці заборони діяли упродовж усього періоду окупації.

З перших днів окупації будь-які розлучення були заборонені і могли бути вчинені лише в особливих випадках та ретельно перевірялись представниками місцевих органів влади. За невиконання цього наказу встановлювались штрафні санкції. Але вже незабаром військовою адміністрацією були надані дозволи на проведення цієї юридичної процедури. Зацікавлені у розлученні особи зверталися до органів місцевого управління з письмовими заявами, які розглядалися протягом 10 днів. У разі, якщо один з подружжя не був місцевим мешканцем, його зобов'язували подати відповідне оголошення у місцевій пресі. Заявник сплачував 150 крб. мита, у разі другого розлучення – 250 і третього – 1 000 крб. Передбачалось, що неповнолітні діти залишаться на утриманні особи, яка порушила клопотання про розірвання шлюбу².

Після переходу відповідних територій у підпорядкування цивільної адміністрації Райхскомісаріату «Україна», розв'язання зазначених процедур певний час здійснювалося без стабільної нормативно-правової бази. Лише 11 травня 1942 року було видано Постанову Райхскомісара України «Про тимчасове упорядкування шлюбу і розірвання шлюбу»³.

Розірвання шлюбу відбувалося виключно в судовому порядку і перебувало у компетенції мирових суддів (шліхтерів). Разом з тим, службовці окупаційних органів влади не враховували реальних потреб населення. Провести процедуру оголошення особи померлою мав право шліхтер. Але для винесення цього рішення, нормативними документами висувалася вимога, відповідно до якої безвісно відсутньою вважалася особа про яку не було жодних відомостей протягом 10 років⁴.

З особливою увагою окупаційна адміністрація ставилась до вчинення представниками місцевого населення правопорушень. Одним з нормативних актів, який застосовувався для відповідних покарань, став Німецький кримінальний кодекс від 15 травня 1871 р., доповнений та змінений наступними законами станом на 1 жовтня 1941 р.⁵. У Німецькому кримінальному кодексі нараховувалося 370 статей. Українські судді могли користуватися лише 96 неповними статтями.

Досить часто шефени приймали вирoki про покарання визнаних винними осіб «примусовими роботами у громадському господарстві». Так, одного із засуджених, який відмовився виконувати вказівки керівника громадського двору, обізвав його «партизанським прихвоснем» та ще й облаяв нецензурними словами, засудили до примусових робіт строком на п'ять днів з виконанням їх у громадському господарстві. У іншому випадку, громадянку яка вжила методів фізичного впливу на керівника громадського господарства за те, що той відібрав у неї корову, суд визнав такою, що вчинила тяжкий злочин. Але суддя врахував і пом'якшувальні обставини – те, що вона вчинила подібний вчинок вперше, а також наявність малолітньої дитини та чоловіка-інваліда. У результаті суд виніс вирок, засудивши її до примусових робіт у громадському дворі строком на два тижні з утриманням 25% заробітку. Одночасно суд попередив громадянку про те, що в разі повторення подібного вчинку вона буде відбувати покарання за межами громадського двору або виплатить штраф у розмірі 2 500 крб.⁶.

Українські судді розглядали позови з майнових спорів. Немало цих питань вирішувалися також районними управами, зокрема, щодо набуття прав власності на будинки, квартири, надання додаткової площі присадибної земельної ділянки, передачу будинків в орендне користування тощо⁷. Разом з тим, окупаційною владою не було розв'язано низку проблем, безпосередньо пов'язаних з цивільним правом. Зокрема, незважаючи на обіцянки перших днів окупації, місцевому населенню так і не було повернуто майно, конфісковане радянською владою у 30-х рр. XXст. Розгляд цього питання відкладався до закінчення війни.

Отже, незважаючи на екстремальні умови життя, викликані фактом окупації країни, соціальні відносини серед місцевої людності не припинялися. Проте, окупаційна адміністрація виявилась неготовою до нормативно-правового регулювання цих проблем. Гітлерівське окупаційне законодавство відставало від завдань регулювання соціальних відносин місцевого населення. Окупаційне сімейне законодавство визначало основні засади, процедуру та умов

укладення шлюбу, на основі яких визначалися особисті та майнові права і обов'язки подружжя, права та обов'язків батьків і дітей, усиновлювачів та усиновлених, інших членів сім'ї та родичів.

Нормативно-правові акти у сфері сімейного законодавства часто змінювались, здебільшого, пристосовуючись до завдань економічної експлуатації трудових резервів України. Особлива процедура реєстрації шлюбу вказує на те, що за її допомогою окупаційна влада намагалася виявити національність та політичне минуле представників місцевого населення. Особливий правовий статус осіб, визнаних військовополоненими, не дозволяв їм юридично оформлювати фактичні сімейні правовідносини.

Наявність кількох типів нормативно-правових актів у сфері сімейного законодавства, призначених для українців, фольксдойче та євреїв вказує на те, що принципи расизму, які перебували у центрі ідеології нацизму, впливали на формування сімейно-шлюбного законодавства.

Кримінальне право також відображало расові погляди гітлерівців, оскільки рівень відповідальності залежав від національної приналежності винних у вчиненні кримінально караних дій. Для різних категорій населення діяли окремі нормативно-правові акти, а основою для їх створення став Німецький кримінальний кодекс.

¹ Обов'язкова постанова Бобринецької Районової Управи № 3 від 28.10.1941 р. – Державний архів Кіровоградської області. – Ф.Р-2679. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 6.

² Наказ старости с. Тарасівки від В.-Багачанської районної управи від 13.06.1942 р. – Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). – Ф.Р-2795. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 134.

³ Постанова Рейхскомісара України “Про тимчасові правила щодо одружень та розлучень” від 11 травня 1942 р. – ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 5. – Арк. 29–33.

⁴ Правила для временного регулирования личного, семейного и наследственного права в Рейхскомиссариате “Украина” от 12 января 1943 г. – ЦДАВОВУ. – Ф.3206. – Оп. 2. – Спр. 224. – Арк. 28.

⁵ Германское уголовное уложение дополненное и измененное, соответствующим последующим законам до 1 октября 1941 г. – ДАПО. – Ф.Р-8676. – Оп. 2. – Спр. 4. – Арк. 1–109.

⁶ Вироки Комишнянського районного суду від 15 та 28 липня 1942 р. – ДАПО. – Ф.Р-2655. – Оп. 1. – Спр. 8. – Арк. 7–9.

⁷ Питання, що розглядалися на засіданні районової управи від 13 грудня 1942 р. – ДАЧО. – Ф.Р-52. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 19.

Віталій Гедз (Київ)

Музеї Києва під час нацистської окупації

У сучасних умовах розвитку історичної науки значно зріс інтерес до повсякденного життя періоду радянсько-німецької війни 1941–1945 рр.

Ще за радянської доби вкоренилася в історичній науці теза про повний занепад музейної діяльності під час війни на окупованій території. Щоправда, функціонування музеїв визнавалося, але лише як співробітництво з німецькою владою та її обслуговування. І лише з 90-х рр. минулого століття з'явилися перші спроби висвітли ці питання у дослідженнях М. Ковалю, В. Удовика, Ю. Войцеховського О. Кучерука.¹

Останнім часом дослідники все частіше звертаються до теми діяльності музеїв в окупованому Києві², але, на жаль, детального дослідження з цього питання досі немає.

Серед джерел, які стосуються діяльності музеїв в окупованому Києві, можна виділити спогади бібліотечного працівника І. Хорошунової та Д. Малакова – нині заступника директора з наукової роботи Музею історії міста Києва.³

При написанні цієї статті також були використанні архівні матеріали фондової колекції Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої вітчизняної війни 1941–1945 років» (далі – НМІВВВ), матеріали фондів Інституту рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського (далі – ІРНБУВ), Державного архіву Київської області (далі – ДАКО)⁴.

Однак, незважаючи на багату джерельну базу, до сьогодні не було проведено детального аналізу музейного життя у Києві у зазначений період. Відсутність спеціалізованих розробок з даної проблеми обумовлює необхідність дослідження теми.